

Roland Anrup

Övergången från feodalism till kapitalism

Förklaringar och begrepp

Röda bokförlaget har nyligen försett oss med en svensk utgåva av boken *Övergången från feodalism till kapitalism*. Som bekant är boken ett resultat av den decennielånga marxistiska debatten om övergångsproblemet från feodalism till kapitalism. Debatten utlöstes av Maurice Dobb och Paul Sweezy och fortsattes sedan av en rad marxistiska historiker.

Här presenteras kort debattens olika inlägg och därefter granskas deras olika teoretiska ståndpunkter delvis med hjälp av Jon Elsters klassifikation av förklaringstyper, dvs. den genealogiska, den funktionalistiska och den genetiska. Medan Sweezys förklaringsmodell klassificeras som en exogen genealogi, tolkas Dobb och även Takahashis samt Hiltons framställningar som innefattande ett genetiskt perspektiv.

Till sist uppmärksammas några av de problem, som olika ställningstaganden i debatten har gett upphov till. Framför allt har Sweezys användning av begreppet ”förkapitalistisk varuproduktion” liksom Dobbs och Takahashis resonemang kring begreppet ”feodalt produktionssätt” utsatts för kritik.

Det är nu möjligt att även på svenska ta del av en decennielång debatt om den s.k. övergången från feodalism till kapitalism. Diskussionen tog sin början efter publiceringen av Maurice Dobb's *Studies in the Development of Capitalism*, (1946).¹ Dobb försökte spåra orsaken till vad han såg som det feodala produktionssättets upplösning, ursprunget till kapitalistiska relationer och uppkomsten av det kapitalistiska produktionssättets dominans.

1950 publicerade Sweezy i den amerikanska tidskriften *Science and Society* en kritik av Dobbs bok. Kritiken ledde till en treårig diskussion i denna tidskrift mellan Sweezy och Dobb med inlägg från Takahashi, Hilton och Hill. Den har betecknats som den enda systematiska marxistiska debatten av de centrala problemen i övergången från feodalism till kapitalism.² Eric Hobsbawm karakteriserar den som ”the vigorous international discussion arising out of M.H. Dobb's *Studies in the Development of Capitalism* in the early 1950's”.³ Pierre Vilar betecknar det som ett viktigt bidrag till en övergångsteori och framhåller dess aktualitet.⁴ Den publicerades 1976 i bokform under titeln *The Transition from Feudalism to Capitalism* av New Left Books, London.⁵ 1977 publicerades debatten, med några senare franska bidrag av Maspero i två volymer, *Du féodalisme au capitalisme: Problèmes de la transition*.⁶ För den nu föreliggande svenska utgåvan *Övergången från feodalism till kapitalism* svarar Röda bokförlaget.

¹ M.H. Dobb, *Studies in the development of capitalism*, London, 1963. Arbetet som här citeras efter 1963 års upplaga föreligger även i svensk översättning: [Studier i kapitalismens utveckling](#) (1973) (i utdrag på marxistarkivet – ”Övergången från feodalism till kapitalism”)

² P. Andersson, *Passages from antiquity to feudalism*, Bristol, 1974, s. 21, not 10. [sv. övers. *Övergångar från antiken till feodalismen* (2004)]

Sedan mitten av 70-talet har den marxistiska diskussionen om övergången från feodalism till kapitalism rörts vidare ofta med utgångspunkt från den ovannämnda debatten. Den engelska historietidskriften *Past and Present* har i nr 70, 78, 79 och 80 publicerat ett antal artiklar som rör dessa frågor. I Norden har de danska tidskrifterna *Den jyske historiker* (nr 6) och *Historievidenskap* (nr 10-11) behandlat problematiken.

³ E.J. Hobsbawm, ”Introduction” till K. Marx. *Pre-capitalist economic formations*, London, 1964, s. 45.

⁴ P. Vilar, ”Marxist history, a history in the making”. *New Left Review*, Nr 80 1973, s. 87. [sv. övers [Marxistisk historia, en vetenskap under uppbyggnad](#)]

⁵ R. Hilton, ”A Comment”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976.

⁶ *Du féodalisme au capitalisme: problèmes de la transition*, Paris, 1977. [Utdrag: [Sweezy-Dobb debatterar övergången](#)]

Vi skall i det följande se att samtliga debattdeltagares uttalade anslutning till den historiska materialismen inte utesluter betydelsefulla olikheter, som i sista hand går tillbaka på avgörande skillnader i teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Enligt min mening kan skillnaderna mellan de olika ståndpunkterna inte förstås, om de reduceras till en strid om fakta. De är i själva verket ett resultat av olika sätt att fixera ett problem, att välja begrepp, att ställa frågorna och formulera svaren.

Förklaringsmodeller

För att särskilja och klargöra olika teoretiska ståndpunkter i debatten behöver vi en klassifikation av förklaringsmodeller. I detta sammanhang framstår ett bidrag av den norske historiefilosofen Jon Elster som särskilt relevant. Han skiljer mellan tre olika förklaringstyper: den genealogiska, den funktionalistiska och den genetiska.

Den genealogiska förklaringstypen beskrivs först som ”en metod som försöker förklara utvecklingen av ett system genom en summa av förklaringar till utvecklingen av varje enskild systemfaktor isolerad från de andra”.⁷ Senare talar emellertid Elster också om ”mekanistiska och atomistiska en-till-en-korrespondenser”.⁸ I en essä refererar han t.o.m. till den genealogiska förklaringstypen såsom undersökning av förändring genom att studera ”samspelet mellan faktorer”.⁹

Elster gör en distinktion mellan endogena och exogena genealogier. De endogena är genealogier i tid. Enligt dem är ett objekts tillstånd vid en viss tidpunkt ett resultat av ett antal faktorer vid en tidigare tidpunkt, samtliga tillhörande objektets inre struktur¹⁰. De exogena är genealogier i rummet. Enligt dem är ett objekts tillstånd vid en viss tidpunkt ett resultat av ett antal faktorer vid en tidigare tidpunkt, då bara en del av dessa faktorer ingick i objektets inre struktur.¹¹

Den genealogiska förklaringstypen framstår som en atomistisk och mekanisk faktorteori. Den är en kausalteori, där förklaringar består i en samling av orsak-och-verkan-kedjor.¹² Många genealogier refererar till drivkrafter i historien.¹³

Det utmärkande draget hos den *funktionalistiska förklaringstypen* är att den är en reproduktionsanalys. Variablerna ses här i ett totalt system, och det är detta som är föremål för analys. Tillämpad på ekonomisk historia ser den funktionalistiska förklaringstypen de ekonomiska fenomenen som inslag i ett slutet självreproducerande system.¹⁴ Det funktionalistiska systemet kännetecknas av att det accepterar de element, som reproducerar det, men avvisar de element, som inte låter sig förena med systemet.¹⁵ Verklig förändring blir under dessa förhållanden omöjlig att förklara. Historien blir till en serie system utan samband med varandra.

När den funktionella beskrivningen innehåller inre förändringsmekanismer, får vi en förklaringstyp som Elster kallar *genetisk*. Kännetecknande för dessa förändringsmekanismer är att samma förhållanden samtidigt kan vara både funktionella och dysfunktionella. De kan både vara systemets svar på en viss uppgift och leda till systemets uppiösning.¹⁶ Teorin visar hur en bestämd reaktion hos systemets subjekt är logisk inom systemet men samtidigt på sikt leder

⁷ J. Elster, *Nytt perspektiv på økonomisk historie*, Oslo 1971, s. 18.

⁸ Elster, 1971, s. 133.

⁹ Elster, ”Några metodproblem i økonomisk historie”, Norén, K., (utg.) *Människans samhälleliga vara*, Kristianstad 1973, s. 121.

¹⁰ Elster, 1971, s. 19.

¹¹ Elster, 1971, s. 20.

¹² Elster, 1971, s. 133.

¹³ Elster, 1971, s. 114.

¹⁴ Elster, 1971, s. 23.

¹⁵ Elster, 1971, s. 36.

¹⁶ Elster, 1971, s. 40.

till systemets sammanbrott.¹⁷ Med koncis formulering i fråga om den genetiska principen säger Elster att ”autoreproduktion är autodestruktion.”¹⁸

Den genetiska metodens struktur är, säger Elster, ”dialektisk”.¹⁹ Den visar hur social förändring kan framspringa ur social stabilitet som en följd av inre motsägelser. Det är emellertid inte nog att peka på de inre motsägelserna. Man måste enligt Elster också kunna påvisa, att element, som står i motsägelsefullt förhållande till varandra, har en funktion, att de representerar en lösning på problemen som systemet själv ställer.²⁰ Detta leder bl.a. till att de yttre faktorerna blir sekundära i förhållande till det faktum att de blir accepterade av det system, som utgör forskningsobjekt. Systemet är viktigare än den yttre faktorn, därför att denna Faktor bara är en av många utlösande faktorer som kan ersätta varandra.²¹

Den genetiska metoden är enligt Elster också ”materialistisk”.²² För att kunna analysera förutsättningarna för att motsägelser skall inställa sig mellan olika typer av sociala storheter, måste vi enligt Elster införa det ”materialistiska perspektivet”. Strukturell förändring av djupgående art har ”sin grund i materiella storheter som teknologi, befolkning, jordmån”.²³

Jag är kritisk mot Elsters uppfattning att den genetiska förklaringstypen är den enda vetenskapliga och legitima vid studiet av sociala förändringsprocesser.²⁴ Inte desto mindre anser jag att hans vetenskapsteoretiska klassifikation av olika förklaringstyper kan vara fruktbar vid en granskning av debatten om övergången från feodalism till kapitalism.

Debattens problemområden och frågeställningar

Jag skall koncentrera mig till följande problemområden och frågeställningar i debatten.

1. Hur uppfattas och definieras feodalismen?
2. Hur förklaras feodalismens nedgång, och hur ses orsakssammanhanget bakom denna process?
3. Hur förstås kapitalismens uppkomst?
4. Hur periodiseras detta skeende, och hur uppfattas övergångsperioden?

Debattens huvudinnehåll är olika uppfattningar av feodalismen och därav betingade tolkningar av feodalismens nedgång och fall.

Dobbs arbete presenterade och försvarade begreppet produktionssätt såsom väsentligt och centralt för varje diskussion om övergången från feodalism till kapitalism. Dobb ger följande definition av feodalismen:

”... denna definition att karakterisera feodalismen i första hand som ‘ett produktionssätt’. Och det är kärnan i vår definition. På så sätt blir feodalismen praktiskt taget identisk med vad vi vanligen menar med livegenskap – en skyldighet som påtvingats producenten, oberoende av dennes egen fria vilja, att uppfylla vissa ekonomiska krav, vilka antingen består i tjänster som skall utföras eller av pålagor, som skall betalas i pengar eller in natura – ... Detta tvång kan utövas med hjälp av den militära makt som den feodala överhögheten förfogar över, eller genom praxis som har stöd i något slags juridisk procedur, eller genom laga tvång.”²⁵

¹⁷ Elster, 1973, s. 126.

¹⁸ Elster, 1971, s. 40.

¹⁹ Elster, 1973, s. 135.

²⁰ Elster, 1971, s. 47.

²¹ Elster, 1971, s. 47.

²² Elster, 1971, s. 135.

²³ Elster, 1971, s. 138.

²⁴ Elster, 1971, s. 47. Min kritik av Elster i *Historiska förklaringstyper* (mimeo) 1982.

²⁵ M.H. Dobb, *Studies in the development of capitalism*, London, 1963. s. 35-36. [sv. övers *Studier i kapitalismens utveckling*]

Dobbs vände sig mot den gängse uppfattningen att det var handels- och penningekonomin expansion som bröt sönder feodalismen. Dobb visar hur handel och penningekonomi utvecklade sig i feodalismens ”porer” och till att börja med på intet sätt var oförenliga med feodalismen. Han bestrider inte, att handel (the commerce) under ett senare skede kunde ha en upplösande verkan på det feodala systemet, men menar, att den i så fall har detta indirekt via sin effekt på produktionssättet.²⁶ Utbytesrelationer kan inte konstituera eller känneteckna ett produktionssätt, och Dobb är därför starkt kritisk mot begreppet handelskapitalism.²⁷ Överhuvud vill han inte tilldela köpmannakapitalet någon avgörande roll i övergångsprocessen; tvärtom försenade det enligt honom ofta denna.²⁸

Vad Dobb saknar i de traditionella tolkningarna är en analys av feodalismens inre förhållanden som ett produktionssätt och den roll dessa spelade för systemets upplösning.²⁹ Feodalismens ineffektivitet som produktionssystem var i förening med den härskande klassens växande behov av intäkter, som efterhand gjorde trycket på producenterna outhärdligt, huvudorsaken till dess nedgång.³⁰ Försöken att öka merprodukten ansträngde producenterna utöver vad de kunde uthärda.³¹ Dobb förmodar, att de ökande feodala pålagorna ledde till en brant befolkningsnedgång från början av 1300-talet, vilken hotade det feodala systemet, eftersom dess inkomster krympte.³² Den låga arbetsproduktiviteten och den primitiva jordbrukstekniken ledde till utsugning av jorden.³³

Kapitalismens öppningsfas kan för Dobb inte dateras till 1100-talet som Pirenne gör, inte heller till 1300-talet utan först till den senare delen av 1500-talet och början av 1600-talet. Det kriterium, som Dobb fäster avseende vid är graden av kapitalets inträngande i produktionsfären.³⁴ Det finns två avgörande moment i kapitalismens utveckling: dels 1600-talets sociala och politiska förändringar, dels den industriella revolutionen i slutet av 1700-talet och i den första hälften av 1800-talet.³⁵ Feodalismens upplösning hade nått ett avancerat stadium innan det kapitalistiska produktionssättet utvecklades. Perioden mellan slutet av 1300-talet och slutet av 1500-talet betecknar Dobb som en sammansatt övergångsperiod.³⁶

I sin kritik av Dobb i *Science and Society* 1950 definierar Sweezy feodalism som ett system för nyttoproduktion (system of production for use). Detta system såsom det existerande i Västeuropa baserades på livegenskap; nyttoproduktionen organiserades i huvudsak genom godshushållningen. Sweezy menar emellertid att livegenskapen kan existera i system som inte är feodala, den har ”i olika tider och i olika regioner varit förenad med olika former av ekonomisk organisation.”³⁷ Ett exempel, som Sweezy ger, är den s.k. ”andra stora livegenskapen” i 1600-talets Östeuropa, där produktionen var organiserad för marknaden. Det är nyttoproduktionen, inte livegenskapen som definierar feodalism. Sweezy betraktar varuproduktion och feodalism som begrepp som utesluter varandra, eftersom för honom bytesproduktion är antitesen till ett feodalt system.³⁸

På grundval av denna föreställning om feodalism som ett system för nyttoproduktion konstruerar Sweezy en modell av den feodala ekonomin och det feodala samhället (”det

²⁶ Dobb, 1963, s. 27.

²⁷ Dobb, 1963, s. 17.

²⁸ Dobb, 1963, s. 89 och 120. Här följer Dobb Marx's uppfattning.

²⁹ Dobb, 1963, s. 42.

³⁰ Dobb, 1963, s. 42.

³¹ Dobb, 1963, s. 43.

³² Dobb, 1963, s. 48.

³³ Dobb, 1963, s. 43.

³⁴ Dobb, 1963, s. 18.

³⁵ Dobb, 1963, s. 18-19.

³⁶ Dobb, 1963, s. 20

³⁷ P.M. Sweezy, ”A critique”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 33.

³⁸ Sweezy, 1976, s. 50.

feodala produktionssättet”). Teknik och organisation är fixerade i etablerade former; det finns en tendens hos hela samhället att vara orienterat mot sed och tradition. Marknaderna är lokala, och fjärrhandeln spelar ingen bestämmande roll för produktionens syften och metoder.³⁹

Det är den gradvisa utvecklingen av fjärrhandel från och med 900-talet som enligt Sweezy upplöser nyttoproduktionen. Med sin konservativa karaktär bryter denna samman under den av fjärrhandeln frambringade bytesproduktionens anlopp. Fyra faktorer kommer här främst i fråga: (1) Ineffektiviteten hos godssystemets produktionsorganisation framstår klart i kontrast till ett mer rationellt system bytesekonomins specialisering och arbetsfördelning. (2) Bytesvärdets existens leder till en attitydförändring hos det gamla feodalsamhällets medlemmar, som anlägger en mer affärsmässig attityd. (3)

Smakförändring hos den feodala härskarklassen leder till ökad efterfrågan på lyxkonsumtionsvaror, vilket ger denna klass behov av ökade inkomster. (4) Städernas tillväxt som centra för den nya bytesekonomin.⁴⁰

För Sweezy är livegenskapens och feodalismens nedgång två skilda problem.⁴¹ Den feodala nyttoproduktionen går under i både Öst och Väst, men i Östeuropa överlever och till och med intensifieras livegenskapen under det att den i Västeuropa går tillbaka och försvinner. Sweezy förklarar detta med den ”civiliserande närheten till stadsliv” i Västeuropa och avsaknaden av utvecklad stadsbildning och stadssjälvständighet i Östeuropa.⁴²

Den bytesekonomi, som uppstod i Västeuropa mellan det fjortonde och sextonde århundradet, vill Sweezy kalla ”för-kapitalistisk varuproduktion”. Detta system var inte feodalt men kunde ännu inte helt karakteriseras som kapitalistiskt, även om det lade grunden för en utveckling mot full kapitalism.⁴³

I sitt svar till Sweezy förfäktar Dobb uppfattningen att feodalismens avgörande kännetecken inte är nyttoproduktion utan den tvångsmässiga relationen mellan den direkte producenten och feodalherren. Dobb uppfattar feodalismen som småproduktionssättets exploatering genom en tvångsmässig relation — livegenskapen. I småproduktionssättet besitter producenten sina produktionsmedel som en självständig produktiv enhet. Godsägarklassen kan i kraft av sin politiska makt avtvinga denna enhet överskottet i olika former: som arbetsplikt eller tribut i natura eller pengar.⁴⁴ Feodalismens historia i Västeuropa är enligt Dobb historien om hur småproduktionssättet frigörs från feodalherrarna. Klasskampen mellan bönder och herrar modifierar småproduktionssättets beroende av feodalt godsägarvälde och frigör slutligen småproduktionssättet från feodal exploatering.⁴⁵

Medan Sweezy betonat handelns roll i feodalismens upplösning, understryker Dobb den betydelse som konflikten mellan bönder och feodalherrar hade. Handelns betydelse är för Dobb endast marginell (”trade exercises its influence to the extent that it accentuated the internal conflicts within the old mode of production”).⁴⁶

Ur det småproduktionssätt, som successivt erövrar handlingsfrihet, och som utvecklas mot större social differentiering, växer kapitalismen i sin tur fram.

Dobb hävdar att Sweezys term för-kapitalistisk varuproduktion är otillfredsställande, då den tillämpas på övergångsperioden under det fjortonde—sextonde århundradet, eftersom den

³⁹ Sweezy, 1976, s. 35.

⁴⁰ Sweezy, 1976, s. 42.

⁴¹ Sweezy, 1976, s. 41.

⁴² Sweezy, 1976, s. 45.

⁴³ Sweezy, 1976, s. 49.

⁴⁴ M.H. Dobb, ”A reply”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 58.

⁴⁵ Dobb, 1976, s. 59.

⁴⁶ Dobb, 1976, s. 60.

härskande klassen under denna period fortfarande för sin inkomst var beroende av att exploatera småproduktionssättet med feodala metoder.⁴⁷

I sitt debattinlägg hävdar den japanske ekonomihistorikern Takahashi att arbetskraftens reproduktion är det avgörande i definitionen av ett produktionssätt. Livegenskapen är för honom arbetskraftens karakteristiska existensform i det feodala produktionssättet.⁴⁸ Takahashi försöker förklara feodalismens nedgång i termer, som har avseende på förändringar i feodalrättans form — en vidareutveckling av Dobbs idéer om ”småproduktionssättets” emancipation från feodal exploatering. Med ”småproduktionssätt” avses då småbruk som är ett resultat av överlåtelse av godsherrens jord (*demesne*) vid övergången från arbetsränta till produkt-ränta. Detta produktionssätt blir alltmer självständigt vid den gradvisa övergången till penningränta. Då penningräntan etableras blir inte bara den gamla traditionella relationen mellan godsherre och bonde förändrad. Med den mer objektiva och opersonliga penningrelationen blir också merarbetet — nu fixerat i en bestämd penningränta — en relativt mindre del av totalarbetet. Detta bör också ses som en följd av framsteg i arbetsproduktivitet och penningvärdets fall.⁴⁹ Bönderna engagerar sig i stigande grad i varuproduktion, och en social differentiering äger rum inom bondeklassen.⁵⁰

Dobb och Takahashi avvisar alltså Sweezys uppfattning att handelns tillväxt var drivkraften bakom feodalismens nedgång och hävdar i stället att nedgången var ett resultat av småproducenternas revolt mot den feodala exploateringen.

I Sweezys genmäle härtill är begreppet ”prime mover” centralt. Sweezy hävdar bestämt, att det i det feodala produktionssättet inte finns någon ”prime mover” — drivkraften måste sökas utanför systemet. Eftersom Dobb och Takahashi underskattar eller bortser från handelns betydelse kan de inte fastställa varför feodalismens utveckling i Västeuropa ledde till kris och slutligen kollaps. Denna utveckling var uttryck för ett samspel mellan den externa handeln och feodalismens interna förhållanden, ett samspel som handeln igångsatt,⁵¹

I debatten i *Science and Society* deltog med kortare inlägg också de engelska historikerna Rodney Hilton och Christopher Hill. Hilton ger inte någon strikt definition av feodalismen. Närmast en sådan kommer följande formulering.

”Det feodala produktionssättets viktigaste kännetecken är att produktionsmedlens ägare, dvs jordägarna, ständigt strävar efter att för eget bruk tillägna sig hela den merprodukt, som de direkta producenterna skapar.”⁵²

Långt ifrån att se det feodala samhället i Västeuropa som statistiskt betonar Hilton, att det hade en intern dynamik. Han hade tidigare kritiserat Dobbs bok för en tendens att alltid betrakta det feodala systemet som oundvikligen ekonomiskt efterblivet.⁵³ Reproduktionen av de feodala förhållandena krävde enligt Hilton en ständig ökning av jordräntan. Kampen mellan feodalherrar och bönder om mer-produkten spelade en ekonomiskt progressiv roll; produktiviteten och den totala merprodukten tillväxte. Detta var basen för varuproduktionens utveckling.⁵⁴ Den feodala jordräntan utgör emellertid på 1400-talet inte längre en stimulans till ökad produktion. I stället har marknaden blivit huvudfaktorn för produktionsutvecklingen.⁵⁵

⁴⁷ Dobb, 1976, s. 63.

⁴⁸ H.K. Takahashi, ”A contribution to the discussion”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 70.

⁴⁹ Takahashi, 1976, s. 80.

⁵⁰ Takahashi, 1976, s. 87.

⁵¹ P.M. Sweezy, ”A rejoinder”, *The transition from feudalism to capitalism*, London 1976, s. 106.

⁵² R. Hilton, ”A Comment”, *The transition from feudalism to capitalism*, London 1976, s. 112.

⁵³ R. Hilton, ”Review”, i *The modern quarterly*, Vol. 2, No 3, 1947, s. 267.

⁵⁴ R. Hilton, ”A comment”, *The transition from feudalism to capitalism*, London 1976, s. 116.

⁵⁵ R. Hilton, 1976, s. 117. Det kan i detta sammanhang vara av intresse att notera, att Hilton gett uttryck för en något annorlunda åsikt i periodiseringsfrågan: ”Nothing could be clearer than that the prime mover of the

Förklaringsstyper i debatten

Jag skall i det följande, med den klassifikation av förklaringsstyper som inledningsvis presenterades, visa att Sweezys text domineras av ett genealogiskt perspektiv även om funktionalistiska synsätt också förekommer, medan Dobbs och även Takahashis och Hilton framställningar har ett genetiskt perspektiv.

Sweezy

Sweezy uppfattar feodalismen på funktionalistiskt sätt som ett självreproducerande och statiskt system. Produktionen karakteriseras av att teknik och organisationsformer är statiska och förblir vid det gamla. Det finns visserligen konfliktmöjligheter inom systemet, såsom kampen mellan feodaltherrarna om jord och vasaller, men sådana konflikter bara förstärker den feodala strukturen. Det finns alltså inte i systemet någon inre tendens som skulle kunna omforma det.⁵⁶ Någon konsekvent funktionalist är han dock inte i sin analys av samhällssystem, så t.ex. tillskriver han kapitalismen en nödvändig inre tendens att övergå i socialism.⁵⁷

Debattens centrala frågeställning, orsaksmekanismerna bakom övergången från feodalism till kapitalism, behandlas av Sweezy på ett genealogiskt sätt. Som vi ovan sett är det handelns tillväxt som är avgörande i Sweezys förklaringsmodell ("...handelns tillväxt var den grundläggande orsaken till feodalismens nedgång... handelns tillväxt var den avgörande faktorn för den västeuropeiska feodalismens nedgång").⁵⁸ Handeln och de nya städerna är för Sweezy externa faktorer, som inte i någon mening kan ses som feodala ekonomiska former.⁵⁹ Av detta följer att feodalismens nedgång förklaras av utvecklingstendenser, som är externa i förhållande till det feodala systemet. Sweezy kritiserar Dobb för att han "misstar han sig på vissa historiska utvecklingsförlopp och uppfattar dem som immanenta tendenser, trots att de egentligen bara kan förklaras av orsaker som ligger utanför själva systemet".⁶⁰

Sweezys förklaringsmodell kan klassificeras som en exogen genealogi. Handelns tillväxt utanför det feodala systemet blir något givet som inte behöver förklaras. Orsaken till denna tillväxt är nämligen för Sweezy i princip skild från problemet om feodalismens nedgång. Fjärrhandeln är den skapande kraft som frambringar ett bytesproduktionssystem bredvid den gamla feodala nyttoproduktionen. Så snart dessa två system kom att ställas mot varandra börjar bytesekonomin inverka på och omforma den feodala nyttoproduktionen. För Sweezy framstår landsbygden som den passiva mottagaren av inflytelser och impulser och som leverantör av arbetskraft till städerna, där bytesekonomi och varuproduktion expanderar.

I ett senare inlägg i diskussionen förklarar Sweezy att den teoretiska fråga, som är avgörande för hela analysen av feodalismen är att finna systemets drivkraft (prime mover). Hans slutsats är att det feodala systemet saknar en intern drivkraft. Förklaringen till feodalismens utvecklingsprocess måste alltså sökas i en extern kraft och dess inverkan på feodalismen.⁶¹ Sweezys analys, som han själv menar vara "explicit teoretisk", är ett klart exempel på en exogen genealogi.

Dobb

Dobbs förklaringsmodell utvecklas och modifieras från hans *Studies in the Development of Capitalism* till hans inlägg i polemiken mot Sweezy och andra framställningar ett decennium senare. Hans ståndpunkt vilar emellertid huvudsakligen på ett genetiskt synsätt. Dobb betonar

economy until the 16th-century at the earliest was the struggle for rent". (NLR 83, s. 94).

⁵⁶ P.M. Sweezy, "A critique", *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 35.

⁵⁷ P.M. Sweezy, "A rejoinder", *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 102.

⁵⁸ P.M. Sweezy, "A critique", *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 41.

⁵⁹ Sweezy, 1976, s. 40.

⁶⁰ Sweezy, 1976, s. 40.

⁶¹ P.M. Sweezy, "A rejoinder", *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. s. 106.

den roll som inre förhållanden och motsättningar spelar i bestämmandet av ett systems förändring. Feodaltherrarnas krav på ökade intäkter är en logisk reaktion hos systemets subjekt. Det representerar en lösning av ett problem som systemet uppställt, men leder också på sikt till dess sammanbrott. Det är med andra ord både funktionellt och dysfunktionellt. Det ineffektiva feodala produktionssättet med arbetskraften på svältgränsen, låg arbetsproduktivitet och primitiv jordbruksteknik kunde inte möta fordringarna på ökade intäkter för överskiktet. De ledde till att den arbetskraft, som underhöll systemet, utblottades och försvann. En befolkningsnedgång blev följden, och den primitiva jordbrukstekniken i förening med ökade krav på jorden ledde till utsugning av jorden. Det sätt varpå de inre motsägelserna utvecklades fick i detta fall förödande effekter på de två avgörande produktionsfaktorerna: jord och arbetskraft.

Detta är i ett koncentrat Dobbs förklaringsmodell i *Studies*. Den uppvisar den genetiska metodens struktur. Den är både ”dialektisk” och ”materialistisk” med den innebörd som dessa begrepp har inom ramen för den genetiska förklaringsstypen. Den är dialektisk genom att den försöker förklara hur social förändring framspringer ur social stabilitet som en följd av inre motsägelser. Den är materialistisk genom att förankra förklaringen av feodalismens nedgång i materiella storheter som teknologi, befolkning och jordmån.

En förskjutning av Dobbs argumentation äger rum i polemiken med Sweezy och i hans inlägg från början av 60-talet. I centrum står inte längre feodalismens ineffektivitet utan klasskampen mellan feodaltherrar och livegna bönder. Kravet på högre ränta leder till motstånd från bönderna. Det är deras framgångsrika klasskamp mot den feodala exploateringen som leder till kris och sönderfall av det feodala systemet. Småproduktionssättets ökade produktivitet leder efterhand till social differentiering inom bondeklassen. Därigenom skapas efterhand en grundval för kapitalistiska produktionsförhållanden.⁶² Även denna förskjutning i Dobbs förklaringsmodell ryms emellertid inom det genetiska perspektivet. Processen har karaktär av en autoreproduktion, som slår över i autodestruktion. Detta gäller hans förklaring av feodalismens nedgång som en följd av klasskampen mellan feodaltherrar och bönder. Det gäller också då han förklarar hur småproduktionssättet kom att ge upphov till kapitalistiska produktionsförhållanden.

Takahashi

Hos Takahashi är det genetiska perspektivet ännu klarare uttalat. För honom är en social strukturs sönderfall ett resultat av produktivkrafternas inre dynamik.⁶³ Han talar uttryckligen om historiens dialektik, som framskrider som en följd av den inre strukturens motsättningar.⁶⁴ För Takahashi är historisk förändring en följd av samhällsstrukturens inre utveckling.⁶⁵ Det finns enligt honom i historien inneboende lagar.⁶⁶ Så har feodalismen sin utvecklingslag, och denna leder oundvikligen systemet i riktning mot böndernas frigörelse och ökade självständighet.⁶⁷ Småproduktionen, som efter hand blivit det feodala samhällets grundval, lösgör sig från sina feodala restriktioner, desintegreras och skapar därigenom kapitalistiska förhållanden. Hela denna utveckling har sin grund i produktivitetsökningen.⁶⁸

Autoreproduktion leder alltså till autodestruktion, och i denna enda sammanhållna förklaring ”löser” Takahashi övergångsproblemet.

⁶² M.H. Dobb, ”A reply”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 59 och M.H. Dobb, *Papers on capitalism, development and planning*, London, 1967, s. 11.

⁶³ H.K. Takahashi, ”A contribution of the discussion”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 78. ”... the break-up of a given social structure as the result of selfmovement of its productive forces.”

⁶⁴ Takahashi, 1976, s. 79.

⁶⁵ Takahashi, 1976, s. 79 not 34.

⁶⁶ Takahashi, 1976, s. 68 och 82.

⁶⁷ Takahashi, 1976, s. 87.

⁶⁸ Takahashi, 1976, s. 79.

Hilton

Hilton betonar, att det var den interna dialektiken, de inre motsättningarna i det feodala produktionssystemet som ledde till dess utveckling och undergång. Upprätthållandet av det feodala klassherraväldet fordrade en ständig ökning av jordräntan, men detta utlöste både en produktivitet utveckling och en hårdnande klasskamp, som till slut resulterade i feodalismens upplösning.⁶⁹ Samma förhållanden är här såväl funktionella som dysfunktionella, de är systemets svar på en viss uppgift samtidigt som de leder till systemets upplösning. Även Hilton kan således sägas ha ett genetiskt synsätt.

Begreppskritik

Några av de problem, som olika ståndpunkter i debatten om övergången från feodalism till kapitalism ger upphov till skall här beröras. Av teoretiskt intresse är särskilt Sweezys begrepp ”produktionssystem” och ”förkapitalistisk varuproduktion” samt Dobbs och Takahashis begrepp ”feodalt produktionssystem” och analysen av förhållandet mellan feodalism och ”småproduktionssystem”.

Sweezy talar om feodalism och kapitalism som produktionssystem (system of production). Feodalismens avgörande kännetecken är för honom, att den är ett system för nyttoproduktion.⁷⁰ Kapitalismen ser han som ett system för marknadsproduktion. Detta innebär, att det för feodalism resp. kapitalism karakteristiska blir avsaknaden, resp. förekomsten av varuutbyte snarare än de relationer, som karakteriserar produktionen.

I Sweezys fall är det dessutom en särskild typ av utbyte som är avgörande, nämligen fjärrhandeln. Det är frånvaron, resp. närvaron av detta slags utbyte som är den innersta substansen hos systemet i fråga. Varuproduktion ersätter gradvis nyttoproduktion beroende på att produktcenterna ändrar attityd och erkänner utbytsekonomins ”högre” rationalitet.⁷¹ Detta reducerar teorin om feodalismen och den feodala ekonomin till ett viljemässigt handlande hos subjekten.

Sweezys begrepp förkapitalistisk varuproduktion förefaller mig också lida av allvarliga svagheter. Det kan inte ange de relationer, som är utmärkande för produktionen. För att systemets produktionsrelationer skulle kunna betecknas som varurelationer, skulle krävas att relationer inom produktionsenheten och relationer mellan produktionsenheterna betecknas som varurelationer. Men dessa villkor uppfylls inte av den ”produktion för utbyte” som postuleras för begreppet förkapitalistisk varuproduktion. ”Produktion för utbyte” fordrar ju inte att produktionsmedlen är inköpta på en marknad och alltså erhållits genom varuutbyte.

Också andra problem är förknippade med begreppet förkapitalistisk varuproduktion. Sweezy kan inte klargöra det specifika hos detta begrepp. För att särskilja det från feodalism och kapitalism måste han anlägga två olika infallsvinklar. Han särskiljer det från feodalism på logisk, begreppsmässig grund genom att förklara att varuproduktion och feodalism är begrepp som utesluter varandra.⁷² Men han kan inte särskilja det från kapitalism på detta sätt, eftersom denna för honom också är en form av varuproduktion. I stället tar han här sin tillflykt till en empiristisk distinktion genom att referera till vilka relationer som var vanligast *statistiskt sett*:

”... de statistiskt sett vanligaste formerna av arbetsrelationer var instabila och inte i stånd att utgöra grunden för ett livskraftigt socialt system”.⁷³

⁶⁹ R. Hilton, ”A comment”, *The transition from feudalism to capitalism*, London 1976, s. 114.

⁷⁰ P.M. Sweezy, ”A critique”, *The transition from feudalism to capitalism* London 1976, s. 35: ”Det avgörande draget hos feodalism i denna mening är att den är ett system för behovsproduktion”.

⁷¹ Sweezy, 1976, s. 42.

⁷² Sweezy, 1976, s. 50.

⁷³ Sweezy, 1976, s. 51

Sweezy säger också att förkapitalistisk varuproduktion inte kan klassificeras som ett socialt system likställt med feodalism och kapitalism.⁷⁴

Begreppet förkapitalistisk varuproduktion, Sweezys främsta försök till ett teoretiskt bidrag till diskussionen, har således en oklar teoretisk innebörd. Begreppet har i Sweezys framställning en speciell funktion: att underminera feodalismen och förbereda grunden för kapitalismens uppkomst.⁷⁵

Även mot begreppet ”feodalt produktionssätt” hos Dobb och Takahashi kan invändningar riktas. I marxistisk tradition framhålls ofta, att tonvikten i historisk forskning om samhällsformer och förändringsmekanismer bör läggas på en analys av de relationer, som är utmärkande för produktionen. Men med det begrepp ”feodalt produktionssätt” och den föreställning om förhållandet mellan feodalism och småproduktionssätt som Dobb och Takahashi företräder kan de i själva verket inte genomföra en sådan analys.⁷⁶

Småproduktionssättet kännetecknas för både Dobb och Takahashi av att den direkte producenten innehar sina produktionsmedel som en enskild produktionsenhet. Feodalismen innebär en exploatering av småproducenternas merarbete för den feodala herreklassen med jordröntan som mekanism.⁷⁷

Det teoretiska framsteg, som Dobbs framhållande av feodalismen som ett produktionssätt — ett sätt att producera — skulle kunna innebära, undermineras i själva verket av denna teoretiskt problematiska föreställning om förhållandet feodalism — småproduktionssätt.

Vanskligheten med Dobbs begrepp ”feodalt produktionssätt” är att det innebär att förutsättningarna för den enskilda enhetens produktion är oberoende av de feodala relationerna. Den direkte producenten, bonden, antas äga eller inneha produktionsmedlen och organisera produktionen. De feodala relationerna kommer s.a.s, att läggas ovanpå sättet att producera utan ett tributförhållande. Därmed blir den feodala ränteformens effekt på produktionsenheten och arbetsprocessen oklar. Varianta former av produktionsenhet och arbetsprocess kan endast framstå som empiriska variationer, eftersom ränteformens inverkan inte teoretiskt kan fastställas. Den feodala ränteformen kan på detta sätt inte strukturera produktionsenhetens och arbetsprocessens form och så teoretiskt konstituera dem inom ramen för en teori om feodala produktionsförhållanden.

Några reflektioner över föreställningar om olika ränteformer är här på sin plats. Penningröntan kan för Sweezy inte vara feodal utan måste ses som en övergångsform, karakteristisk för förkapitalistisk varuproduktion.⁷⁸ För Dobb och Takahashi är penningröntan fortfarande en feodal ränta men i sista stadiet, i upplösning.⁷⁹ Enligt Takahashi beror detta på röntans tendens att falla under feodalismen.

Denna föreställning om den feodala jordröntans lineära utveckling från arbets- till produkt- till

⁷⁴ Sweezy, 1976, s. 51.

⁷⁵ Sweezy, 1976, s. 50.

⁷⁶ J. Banaji, ”The peasantry in the feudal mode of production”, *Journal of peasant studies* 3, 1976.

De har kritiserats härför av agrarhistorikern Jairus Banaji, som emellertid själv ger uttryck för uppfattningen att gemensamt för varje produktionssätt är en inneboende rörelselag: ”in its crystalized form posits not only its typical enterprise but this enterprise functioning according to a process of labour which corresponds to its own inherent motion”.

⁷⁷ M.H. Dobb, ”A reply”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 58.

⁷⁸ P.M. Sweezy, ”A critique”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 51.

⁷⁹ M.H. Dobb, ”A reply”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 63 och H.K. Takahashi, ”A contribution to the discussion”, *The transition from feudalism to capitalism*, London 1976, s. 80-82.

Hilton ger uttryck för samma uppfattning, se R. Hilton, ”Capitalism — What's in a name?” *The transition from feudalism to capitalism*. London, 1976, s. 15-151.

penningränta som en upplösningsform är som Postan påvisat empiriskt oriktigt.⁸⁰

Enligt min mening bör olika ränteformer inte tänkas som stadier i en utveckling utan som variantformer. Någon särskild historisk utvecklingsgång kan då inte postuleras. Arbets-, produkt- och penningränta är variantformer av jordränta, vilkas komplexa samexistens och utveckling får analyseras konkret i varje unikt fall. Förändringar och modifieringar av arbetsystem och jordränteformer kan inte förklaras utifrån en generell teori om en s.k. övergång från ”feodalism” till ”kapitalism”. Historiens lopp är inte linjärt. Det går inte i en på förhand utlagd bana och dess utgång är aldrig i förväg given. Vad mer är, det är ett lopp utan mål.

Takahashis lineära syn på den feodala jordräntans utveckling är en följd av hans sätt att uppfatta feodalismen. Vissa förutsättningar för kapitalismens uppkomst inskrivs i feodalismens begrepp som oundvikliga lagar i detta produktionssets dynamik. Detta gäller t.ex. produktivitetens ökning och varuproduktionens tillväxt och den därmed sammanhängande utbredningen av penningränteformen. Nedgången i feodaltherrarnas politiska makt över bönderna ses som uttryck för produktivitetens utvecklingen hos det småproduktionsätt som successivt frigörs från den feodala exploateringen.

Denna uppfattning tolkar på ett reduktionistiskt vis politiken som ett uttryck för ekonomin. Förändringar i den feodala exploateringen former förändrar statens former. Krisen för den feodala exploateringen, ”den feodala ekonomin”, utlöser en politisk effekt nämligen absolutismen betraktad som en ”feodal” stat. I debatten företrädde denna uppfattning särskilt av Christopher Hill i ett inlägg, som helt ägnas åt statsmaktens natur.⁸¹ En liknande uppfattning har Perry Anderson fört fram i ett historiskt verk, där den ”absolutistiska staten”, ges en inneboende feodal karaktär och görs till analysenhet och organiserande princip.⁸² Absolutismen uppfattas som en sista uppenbarelseform av ”den feodala staten”. Detta bortser från komplexiteten och skillnaden mellan de olika s.k. ”absolutistiska” staterna. Det omöjliggör en systematisk analys av politiska formers inverkan på den s.k. ”absolutistiska” statens nivå. Denna ses i stället som ett uttryck för en annan nivå, den ekonomiska.

Anmärkning

P.g.a. ett redaktionellt missöde citerar författaren inte ur befintliga svenska översättningar, utan använder originalutgåvorna [vad gäller citaten så har detta ovan åtgärdats av marxistarkivets red.]. Den svenska översättningen av Maurice Dobbs arbete kom 1973 med titeln *Studier i kapitalismens utveckling* (Rabén och Sjögren). 1979 blev ”övergångsdebatten” tillgänglig på svenska då *Övergången från feodalism till kapitalism* utgavs med en inledning och efterskrift av Rodney Hilton. Boken innehåller också kompletterande artiklar t.ex. John Merringtons ”Stad och land i övergången till kapitalism”. (Röda Bokförlaget)

⁸⁰ M.M. Postan, *Essays on Medieval Agriculture and General Problems of the Medieval Economy*, Cambridge 1973, s. 89--106.

⁸¹ C. Hill, ”A comment”, *The transition from feudalism to capitalism*, London, 1976, s. 120.

⁸² P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, Bristol, 1974, s. 18. [sv. övers. *Den absoluta statens utveckling*]